

Konečné rozřešení židovské otázky?

Československý stát, česká veřejnost a přeživší Židé, 1945–1948

PETR SEDLÁK

Postoj české (slovenské) veřejnosti a potažmo československého státu k židovskému obyvatelstvu po skončení druhé světové války byl plný rozporů. Dosavadní přístup k této menšině přetvořily, podobně jako jinde v Evropě, zprávy o její perzekuci za války. Již tehdy bylo zřejmé, že pronásledování Židů nelze srovnávat s perzekucí ostatních skupin obyvatelstva.

Oslava chanuky na pražské židovské radnici, 1946

Foto: archiv autora

„Židovská otázka“ a její (ne)řešení

Dokumenty související s otázkou přeživších Židů, které vznikly bezprostředně po obnovení Československa v květnu 1945, dokládají, že politická reprezentace státu razila přístup, aby se takové záležitosti napříště otvíraly co nejméně, pokud možno vůbec. Úřady neměly mít co řešit, neboť Židé nadále nepředstavovali zvláštní subjekt. „Židovská otázka“ oficiálně přestala existovat. Důvod je nabíledni. Nacisté svým „konečným řešením“

celé její pojetí zkompromitovali. Stalo se tak ovšem jen formálně. Lidé nepřestali smýšlet o záležitostech spojených s židovskou menšinou v duchu „otázky“ a jejího „konečného řešení“. Šlo přece jen o dobově typické a zažité pojetí. Hovořit o „židovské otázce“ neznamenal před válkou „mít něco proti Židům“ – znamenalo to celé spektrum názorů na to, proč se postavení židovské menšiny ve většinové společnosti projevuje problematicky jako odpor většiny, jako antisemitismus.¹ Za příčinu pak byl nejčastěji

označován způsob obživy, údajně typický pro Židy – obchodní, výrobní, kapitálové nebo jiné podnikání. Tyto aktivity měly škodit většinové společnosti, protože přinášely zisk Židům na úkor domácí společnosti. V českém prostředí tento obraz zmuťoval, protože lidé se navíc naučili – s přispěním rakouských úřadů – vnímat Židy jako Němce. Židé tak měli svým způsobem obživy nejen těžít z (manuálně) pracujících Čechů, ale jako kapitálově silní jedinci také přispívat ke germanizaci českých

1 Samotný pojem „antisemitismus“ vyjadřuje snahu oddělit moderní a exaktní kritiku postavení Židů od forem tradiční protižidovské nenávisti, náboženských předsudků či psychopatologické nenávisti. Srov. BAUER, Yehuda: In Search of a Definition of Antisemitism. In: *Approaches to Antisemitism, Context and Curriculum*. The American Jewish Committee, New York – Jerusalem 1994, s. 10.

zemí. Jak vyřešit (prý) problematické postavení Židů, představovalo logický vývod všech dílčích verzí „židovské otázky“. Odpovídalo to dobovému (modernistickému) příkazu chápat se každé, tedy i sociální reality jako racionálně uchopitelného subjektu, jehož problémy lze analyzovat a inženýrsky napravit. Svá konečná řešení neměla jen „židovská otázka“. Ostatně obraty jako „likvidace německé otázky“, odrážející vypořádání se s německou menšinou odsunem ze země, patřily do žargonu nejvyšších představitelů na jaře 1945 obnoveného státu včetně prezidenta.

Postoj československého státu k židovské menšině byl po květnu 1945 aktualizací dosavadních levicových koncepcí „židovské otázky“, a to v reakci na fakt společenského vykořenění a téměř dokonané likvidace této menšiny během války. Stejně jako jinde tento postoj explicitně a ideologicky precizovali zvláště komunisté.² Důrazně odmítli přistupovat k přeživšímu židovskému obyvatelstvu specifickým způsobem jako k jedné a zvláštní skupině obyvatelstva, tedy jako k „Židům“. Hlavní důvody byly tři. První již známe – dosavadní koncept „židovské otázky“ se zdiskreditoval. Zadruhé, přiznání menšinového statusu a zvláštních práv židovskému obyvatelstvu se stalo nereálným. Obnovená republika byla rekonstituována jako národnostní stát Čechů a Slováků, ve

kterém nemají menšiny, kromě těch náboženských, požívat žádná menšinová práva. To vše v situaci, kdy se v českých zemích nacházelo sotva třicet tisíc osob židovského původu. Ty navíc představovaly kulturně různorodou skupinu již před válkou, nyní navíc doplněnou souvěrci ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.³ Konečně, zatřetí, to, co bylo označováno jako „židovská otázka“, se stalo v poválečné realitě bezpředmětným. Zmizely prý objektivní skutečnosti zakládající odlišnost židovské menšiny a lidé už neměli proč Židy odsuzovat – přežila jen nepatrná část židovské populace a ta se měla během války „odněmčít“ a „proletarizovat“. Židé revidovali svoji inklinaci k němectví a jejich nepřiměřeně velký majetek byl zaričován. Pro své dobro se neměli dostat do svého předválečného postavení. Mezi Čechy a Slováky asimilovaní a manuálně pracující Židé neměli vzbuzovat odpor veřejnosti, toliko ochotu pomoci jim nalézt místo mezi sebou jako rovným mezi rovnými. *Ještě naposledy – co víte o židech?*, „*Otázka židovská*“ vyřízena, *Židovský problém?*, tak psal o konci „židovské otázky“ československý tisk.⁴ Nutno uznat, že skutečně střídmě. Košický vládní program, prezidentské dekry a zákony slovo „Žid“ neznaly. Nesměly. Stalo se z něj tabu. Pokud státní úřad či jednotlivec potřeboval z praktických důvodů označit přeživší Židy jako příslušníky skupiny, kteří

byli pronásledováni nacisty pro svůj původ, pak tuto souvislost dal explicitně najevo – hovořil buď o „osobách židovského původu“, či užíval obraty jako „osoba považovaná za Žida“ (rozuměj nacisty) či „osoba označená nacistickými předpisy za Žida“. Nehovořit o „Židech“ nakonec nařídilo ministerstvo vnitra oběžníkem (10. prosince 1945) – jistě rádo vyhovělo stížnosti obnovených „židovských náboženských obcí“ na případy užívání „nacistické terminologie“.⁵

„Pozitivní diskriminace“

Odmítání zabývat se židovskou otázkou nemohlo samo o sobě stačit. Záhy po osvobození vyvstaly problémy související s návratem přeživších Židů. Odsuny Židů společně s Němci nejsou mýtus.⁶ Bezradnými či naopak všeho schopnými se totiž ukázaly být národní výbory (správní komise) v případech postupu vůči německy hovořícím Židům.⁷ Skutečnost, že zde Židé jsou a že k nim úřady i veřejnost přistupují též drasticky, nebylo možné stále zamlouvat například jako dozvuky *ideologie, zavlečené na naše území fašistickými okupanty*.⁸ Mlčet nadále nemohla vláda po událostech ve slovenských Topoľčanech, kde došlo na podzim 1945 k otevřeným násilnostem proti Židům.⁹ V reakci na tyto události se ministři rozhodli postoj k židovským záležitostem revidovat – zvláštní

2 Srovnej zvláště KOPECKÝ, Václav: *Antisemitismus poslední zbraní nacismu*. Svoboda, Praha 1945.

3 SEDLÁK, Petr: Židé v českých zemích v letech 1945–1949. In: *Terezínské studie a dokumenty 2008*. Sefer, Praha 2009, s. 13–45.

4 KOLÁR, Erik: *Ještě naposledy – co víte o židech?* Protinorimberský ústav, Praha 1945; Kn: „Otázka židovská“ vyřízena. *Svobodné slovo*, 4. 7. 1945, s. 3; *Židovský problém?* *Lidová demokracie*, 19. 10. 1945, s. 3.

5 *Archiv města Brna*, f. Národní výbor města Brna (dále jen B1/3), k. 2, sv. 110, oběžník ministerstva vnitra z 10. prosince 1945 č. B-2111-10/12-45-II/1 o zákazu označování rasového původu v úředním styku.

6 Např. podle návrhu směrnic pro „řízení a provádění akce k vycištění Moravy a Slezska od Němců“ z 2. 6. 1945 měli být vysídleni i Židé, kteří pro své smýšlení nebo chování nebyli nacisty pronásledováni. Viz STANĚK, Tomáš – ARBURG, Adrian von: *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Část 3. *Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého odsunu“*. *Soudobé dějiny*, 2006, roč. 13, č. 3–4, s. 321–376, konkrétně s. 350.

7 Viz ASSOR, Reuen: *Deutsche Juden in der Tschechoslowakei 1945–1948*. In: *Sudetenland*, 1993, č. 2, s. 161–165; STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Academia – Naše vojsko, Praha 1991, s. 162–165.

8 *Archiv města Brna*, f. B1/3, k. 2, sv. 110, oběžník ministerstva vnitra z 10. prosince 1945 č. B-2111-10/12-45-II/1 o zákazu označování rasového původu v úředním styku.

9 Zápis ze schůze vlády dne 2. října 1945. KAPLAN, Karel – BULÍNOVÁ, Marie (eds.): *Československo a Izrael 1945–1956, dokumenty*. ÚSD AV ČR – Historický ústav armády ČR – Státní ústřední archiv, Praha 1993, s. 25.

ohledy na mimořádnou situaci přeživších kvůli jejich válečnému osudu uznala jako relevantní. Vůči nim měly úřady postupovat vstřícně, aby se jejich situace napravila co nejrychleji a oni se mohli začlenit zpět do společnosti. Vláda tak uznala, že nápravu podmiňuje aktivní zásah, který by přetl zaçarovaný kruh příčin a následků, to je kombinaci přetrvávající předpojatosti veřejnosti vůči Židům a neochoty či spíše nemožnosti žít většinovým způsobem života ze strany některých navrátilivších se Židů; slovy náměstka předsedy vlády Viliama Širokého na „topolčanské schůzi“ vlády: *Politikové si musejí být vědomi své vlastní odpovědnosti a nemohou svalovat vinu na lid, který byl ponechán ve své nevědomosti a v němž předsudky byly již vlastně vypěstovány. Lid nic neslyšel o tzv. židovské otázce, nedošlo k vydání žádných zákonů, ani k veřejným výrokům odpovědných státníků na schůzích nebo v tisku, a proto musí se otázka tato vyřešit nejprve politicky.*¹⁰

Občanskoprávní a majetková pomoc přeživším měla být ale časově omezena na dobu nutnou k jejich asimilaci. Co mělo být konkrétně učiněno, nadnesl Široký na jednání předsednictva vlády v prosinci 1945.¹¹ Náprava měla být zjednána zvláště v případech, kdy úřady postupovaly diskriminačně proti přeživším, kteří před válkou deklarovali svoji národnost jako německou (maďarskou) či židovskou. Předsednictvo vlády

Náměstek předsedy vlády Viliam Široký
Foto: ČTK

vytvořilo za tím účelem zvláštní komisi, z jejíž iniciativy vzešly pokyny ministerstva vnitra *pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností z 13. září 1946.*¹² Jejich preambule explicitně deklarovala smysl směrnic v umožnění nápravy situace obyvatelstva poškozeného zvláštním a mimořádným způsobem během války, a sice jako „takzvaných osob židovského původu“. Za další výraz vstřícného přístupu v tomto duchu lze pokládat zákony č. 128/1946 Sb. a č. 255/1946 Sb. První stanovil

a upřesnil možnosti restituce majetku zabaveného nacisty za války mj. i „rasově pronásledovaným“ a druhý těmto zaručil status „osvobozených politických vězňů“. De facto všichni (označení a pronásledovaní nacisty jako) Židé se tak těšili „přednostním právům“ – dnes by se řeklo nejspíše „pozitivní diskriminaci“ – stejně jako oběti „národnostního“ a (přímo) „politického“ pronásledování a obdobně jako aktivní účastníci protinacistického odboje (vojáci a partyzáni). Ideologicky se nemuselo nic měnit – osoby židovského původu se měly dočkat nápravy své situace v rámci obecného přístupu k „politickým“ obětem války.

Pozitivně diskriminační přístup si nepředstavujeme jako systematicky uplatňovanou agendu ze strany státu – odpovědné osoby mohly mít nadále odpor aktualizovat cokoliiv spojeného s Židy jako takovými a záležitosti související s přeživšími představovaly ve srovnání s ostatní agendou marginální záležitost. Je ale pravda, že zástupci židovských obcí měli otevřené dveře u některých vyšších úřadů a mohli zde přednášet zvláštní zájmy přeživších souvěrců.¹³ Záměr vedení židovských obcí zřídít státní instituci, která by existovala při Úřadu předsednictva vlády a sloužila jako koordinační výbor k odstranění následků rasové diskriminace, ovšem zůstal nerealizován.¹⁴ Přístup k záležitostem židovského obyvatelstva byl ve výsledku nutně rozporuplný.

10 Je příznačné, že se Široký ministrům světoval, že mu na národním výboru v Topolčanech vytýkali, že nedostali žádné instrukce ve věci židovské otázky, že nejsou zákony, v tisku se nic nepíše atd. Na jeho návrh měla řešit tzv. židovskou otázku Slovenská národní rada. Zasedání vlády 2. října 1945. Tamtéž, s. 26.

11 Viz 1) usnesení 4. schůze předsednictva vlády ze dne 14. prosince 1945, č. j. 1 131/dův.-45; 2) záznam/zápis o 4. schůzi předsednictva vlády konané dne 14. prosince 1945, č. j. 1 133/dův.-45; 3) usnesení 4. schůze předsednictva vlády ze dne 17. prosince 1945, dodatkem k č. j. 1 131/dův.-45, č. j. 1 134/dův.-45. NA, neinventarizované materiály ve fondu Úřadu předsednictva vlády (ÚPV).

12 Pokyny MV ze dne 13. září 1946, pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností, Č. Z/S-3559/89-17/9-46. KAPLAN, Karel - BULÍNOVÁ, Marie (eds.): *Československo a Izrael 1945-1956, dokumenty*, s. 55-59. Originál viz například v NA, f. MV, k. 7 641, sl. B 300, č. 12 367. Viz též *Předpisy z oboru působnosti osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy. Sv. I: Zákony (dekrety), vládní nařízení, vyhlášky - Sv. II: Zákony (dekrety), vyhlášky, směrnice, pokyny*. Právní odbor osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy, Praha 1947, s. 315-318.

13 Oběžník RŽNO č. 49 ze dne 12. prosince 1946. Zprávy našich obcí. Upozornění na konfiskační praxi. *Věstník ŽNO v Praze*, roč. VIII, č. 15, 15. 12. 1946, s. 146.

14 Výbor se podařilo zřídít v roce 1946, když předáci RŽNO získali podporu prezidenta republiky a předsedy vlády. Jeho činnost není možné rekonstruovat kvůli neexistenci odpovídajících dokumentů. Srov. WEHLE, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945-1948*.

Delegace Mezinárodního židovského kongresu v Praze položila 24. dubna 1947 za doprovodu primátora Václava Vacka (v první řadě vpravo) věnec ke hrobu neznámého vojína na Staroměstském náměstí
Foto: ČTK/Emil Bican

Jednou byl veden spíše humanitárními ohledy rozhodujícího úředníka, jindy se opíral o nekompromisní ideologický rozklad jiného činitele. Rozhodně zůstával otevřen různým výkladům zainteresovaných či dotčených subjektů. Odpovědné osoby, instituce, organizace či strany mohly kdykoliv zaujmout a zdůvodnit k přeživším Židům takový postoj, který jim v daný okamžik vyhovoval i prakticky. Potvrdit jim občanství a schválit restituci majetku, stejně

tak ale zdůvodnit i jeho konfiskaci. V obou případech šlo přece o jednání za účelem jejich asimilace. V prvním to bylo poskytnutí přiměřené právní a materiální pomoci zbídačenné osobě, aby se začlenila zpět do života, v druhém nutnost zabránit bývalému zbohatlíkovi, aby obnovil své sociálně exkluzivní postavení a živobytí na úkor většiny, která by mohla reagovat antisemitsky. Pokud jde o první poválečná léta, nelze říci, zda v praxi převládá spíše pozitivní,

anebo negativní postoj. Můžeme konstatovat, že se lišil případ od případu, tedy začínal a končil u lidí, kteří měli v tomto ohledu vliv.

Faktor soustrasti

Za vstřícným postojem k přeživším Židům nestál jen politický kalkul vlády urychlit rozřešení „židovské otázky“ vzhledem k neočekávaným projevům antisemitismu. Vláda a úřady braly v potaz i „psychologické důvody“, jak nazývaly specifické a svou povahou subjektivní následky tragického pronásledování za války u židovských repatriantů – ti se totiž v mnoha případech odmítali anebo nebyli schopni zařadit (zpět) do většinové společnosti. Na rozdíl od nežidovských obětí války se přeživší Židé neměli obvykle kam vrátit a nedokázali se opět naladit na rytmus všedního života. Soustředili se raději do větších měst či osídlovali pohraničí vylidněné po vysídlení tamních Němců a vyčkávali, jak se vyvinou politické poměry v zemi a v zahraničí, respektive zvažovali, zda zůstanou, anebo raději začnou svůj život nanovo jinde. To se dalo pochopit. Asimilační příkaz zkrátka tlumilo vědomí obudného rozsahu utrpení evropských (československých) Židů. Vláda jej reflektovala již v průběhu války v londýnském exilu.¹⁵ Česká (slovenská) veřejnost se dozvíдалa o bezprecedentním rozsahu a brutalitě pronásledování Židů již za války a celý obraz tragédie před nimi vyzval po osvobození v souvislosti s norimberským a jinými procesy.¹⁶

Citujme například deník *Svobodné slovo*: *Ač stejný osud jako židům přisoudil Hitler i národům jiným, vysvitlo z dokumentů, dnes předložených, že*

In: DAGAN, Avigdor (ed.): *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys, vol. III.* The Jewish Publication Society of America, New York - Philadelphia 1984, s. 499–550, konkrétně s. 523.

15 Srov. LÁNÍČEK, Jan: *Československý exil a holocaust: Arnošt Frischer, člen československé Státní rady v Londýně a jeho činnost na pomoc Židům v okupované Evropě* (rigorózní práce). Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2006.

16 Více viz BEDNAŘÍK, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945–1948* (disertační práce). Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha 2003, s. 40–42 (kapitola 3.1. Zpravodajství o zahraničních procesech).

jsou to právě židé, kteří nacistické běsnění zaplatili nejdrážce, uváží-li se jejich oběti v procentech.¹⁷

Zcela jasně se na hrůznou jedinečnost židovské tragédie odvolává preambule pokynů ministerstva vnitra ze září 1946: *Není také dnes neznámo, že z těchto osob, pokud mohly být postiženy v oblasti nacistické hrůzovlády, zůstalo na živu jen asi 10 %*. Pokyny doplňují i aktuální následky perzekuce: *[...] přibližně polovice z toho se vrátila z koncentračních táborů s větším či menším poškozením těla a zdraví*.¹⁸ Na ustavujícím sjezdu židovských obcí v září 1945 ministr informací Václav Kopecký označil perzekuci Židů jako *nejtragičtější stránku lidského utrpení za německé nadvlády*.¹⁹ O její reflexi a snaze odčinit ji jako bezpříkladné utrpení svědčí i zdůvodnění drastických nařízení proti českým Němcům. Upřímně soustrastné postoje mohla posilovat i revolučně-ideologická schémata – vždyť šlo též o oběti fašismu! „Psychologické důvody“ každopádně prakticky otevřely státní hranici židovským běžencům z Polska v létě 1946, alespoň dle hlášení příslušníků bezpečnostních orgánů.²⁰ Nemalá část veřejnosti se požadavku vstřícného přístupu k přeživším Židům dovolávala jako závazku držet se humanistické tradice vlastní

národu a konstituující vztah (nejen) k židovské menšině před válkou. V poválečném Československu tak zazněl i názor, že osoby židovského původu je nutné vnímat zvláštním způsobem, zkrátka jako Židy, jednoduše proto, že tak je nacisté vydělili ze společnosti a poškodili – přijmout to předpokládalo (jedinou) možnost pomoci.

Intervenční a palestinský faktor

Politická reprezentace svůj údajně mimořádně vstřícný postoj k židovské menšině o humanitární tradici a tolerantní přístup k menšinám v předválečném Československu opírala. Nebyl tak docela upřímný, ale spíše pragmatický a vypočítavý. Veřejní činitelé se do omrzení odvolávali na tradici jako na něco, co samo o sobě zaručuje dobrou vůli ve všem, co se týče záležitostí přeživších Židů – z tradice se zkrátka stalo dobré alibi, které hojně využívaly vládní a správní úřady v odpovědích na intervence židovských a zahraničních organizací stran případů, ve kterých byli přeživší poškozeni. Ve skutečnosti si politici a úředníci nejednou postěžovali, že postupují vůči přeživším již tak dost vstřícně, a to z preventivních důvodů. Totiž aby se neřeklo, že stát

Židy diskriminuje, a oni byli označeni jako antisemité. Zvláště úředníci zdůvodňovali kladný přístup k přeživším Židům jako vynucený ohledy na (potenciální) stížnost židovských organizací, případně intervenci ze strany osob a stran, které takové stížnosti tlumočily na domácí scéně.

Intervence nebyly v Československu vnímány kladně. Zvláště vzpomínka na „sudetoněmeckou misi“ lorda Runcimana z roku 1938 zůstávala stále živá a bolestivá. Není divu, že vláda odmítla přijetí anglo-americké komise na začátku roku 1946, která cestovala po evropských státech, aby v nich zdokumentovala situaci přeživších Židů a získala podklady pro komplexní řešení krize v Palestině, kde sionisté usilovali – za situace, kdy Britové regulovali imigraci přeživších Židů tamtéž – založit židovský stát.²¹

V Československu *není úmyslu diskriminovat Židy a je zde volnost novinářů hned od počátku*, odpovědělo ministerstvo zahraničních věcí americkému velvyslanectví. Vláda ale přece jen své rozhodnutí změnila – poté, co se ozvaly domácí židovské obce, aby úřad vlády ujistily, že kladný obraz Československa jako státu smírného k židovské menšině nemůže návštěvou komise utrpět.²²

17 ČIŽINSKÁ, Markéta: Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa. *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku*, 2006, roč. 20, č. 124, s. 102–130, konkrétně s. 104, pozn. 16. Vyčerpávajícím způsobem o reflexi holocaustu v českém tisku viz opět BEDNÁŘÍK, Petr: *Vztah židů a české společnosti na stránkách českého tisku v letech 1945–1948*, s. 24–39 (kapitola 2. Zachycení holocaustu v českém tisku).

18 Pokyny MV ze dne 13. září 1946, pro rozhodování příslušných orgánů o zachování československého státního občanství osobám židovského původu s německou nebo maďarskou národností. *Předpisy z oboru působnosti osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy. Sv. I: Zákony (dekrety), vládní nařízení, vyhlášky - Sv. II: Zákony (dekrety), vyhlášky, směrnice, pokyny*, s. 315–318.

19 S tribuny sjezdu. *Věstník ŽNO v Praze*, 1945, roč. VII, č. 2, 1. 10. 1945, s. 11.

20 BAUER, Yehuda: *Flight and Rescue: Bricha*. Random House, New York 1970, s. 219; YEGAR, Moše: *Československo, sionismus, Izrael. Historie vzájemných vztahů*. Victoria Publishing – East Publishing, Praha 1997, s. 73; SZULC, Tad: *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War II*. Farrar, Straus, and Giroux, New York 1991, s. 147.

21 NA, f. Klement Gottwald (1938–1953) (100/24), sv. 139, a. j. 1494, Zápis schůze vlády dne 29. ledna 1946.

22 RŽNO o přijetí komise žádala smířlivým tónem a s odkazem na to, že americký velvyslanec ostatně shledává tuzemskou situaci Židů příznivou a Britové jsou starí přátelé Československa. NA, f. Úřad předsednictva vlády – běžná spisová agenda (ÚPV-BSA), k. 1255, inv. č. 5454, sign. 1461, MZV pro velvyslanectví USA, 29. ledna 1946. RŽNO se snažila státního tajemníka MZV V. Clementise přesvědčit, že nejde o vyšetřování vnitřních poměrů, ale jen o zjištění potenciálního počtu Židů, kteří by ze země chtěli odejít. Dostala avízo o přjezdu komise někdy začátkem ledna 1946 zároveň s pokyny k vytvoření memoranda o stavu Židovstva v zemi. ABS, f. Židovské organizace 1945–1953 (425), sign. 425-231-1, Korespondence Arnošta Frischera. Memorandum RŽNO vyšetřující komisi. Srov. též Anglo-American Committee of Enquiry on Palestine. *Věstník ŽNO v Praze*, roč. VIII, č. 3, 30. 3. 1946, s. 21.

Náměstek předsedy vlády Ján Ursíny (stoje), vpravo vedle něj ministr informací Václav Kopecný

Foto: ČTK

Intervence – anebo obava z intervencí – stojí podle všeho významnou měrou i za aktualizací pojetí rozřešené „židovské otázky“, jak jej obsáhly pokyny ministerstva vnitra z 13. září 1946. Podle zápisu ze schůze vlády mj. o protižidovských událostech v Topolčanech měl náměstek předsedy vlády Viliam Široký upozornit, že *židovská otázka má již svoje negativní mezinárodní důsledky, neboť z USA již chtějí zastavit (jím blíže nespecifikované) dodávky*.²³ Další náměstek předsedy vlády Ján Ursíny poukázal na to, že slovenský pogrom je špatná vizitka pro republiku v cizině, a mi-

nistr zahraničních věcí Jan Masaryk, který na násilnosti upozornil, k tomu dodal: *Nesmíme si dělat iluze o tom, jaké následky bude mít takový pogrom za hranicemi*. Ministr zdravotnictví Adolf Procházka si byl jist, že *svět se na nás jistě dívá a pečlivě nás pozoruje*.²⁴

Není pochyb, že významnou roli sehrály intervence židovských obcí a organizací též v případě umožnění průchodu židovských uprchlíků z Polska československým územím v roce 1946. Zvláště díky ministru zahraničí Masarykovi. Ten osobně vytelefonoval u odpovědného úřed-

níka ministerstva vnitra Zdeňka Tomana otevření hranice a vstřícné zacházení s uprchlíky v tuzemsku.²⁵ Reakce úředníka v telefonátu ministru vnitra Václavu Noskovi je ovšem typická – a priori se bránil, že Masaryka upozornil, že *část obyvatelstva nesouhlasí s touto naší politikou a považuje to za přílišné podporování Židů*. Podpora uprchlíků měla navíc přijít státní kasu již na třicet milionů. Sám ale uznal, s narážkou na pokyny ministerstva z roku 1946, že *lidský postup vyplývá i z našeho výnosu ohledně německých a maďarských Židů*.²⁶ Obecně vzato a s paralelou k dnešku lze soudit, že mnozí lidé se nechtěli vyjadřovat k nutně problematickým věcem souvisejícím se (znovu)začleňováním přeživších Židů do společnosti otevřeně a upřímně z obavy, že to není politicky korektní a menšinové organizace je medializují jako antisemity (rasisty). Postoj k Židům prostoupil pocit křivdy

Byl tu další důvod, proč netrvat na tom, že „židovská otázka“ přestala v Československu existovat a přeživší „osoby židovského původu“ se mají ihned asimilovat – možnost jejich dřívějšího či pozdějšího odchodu. Konečné rozřešení „otázky“ dostalo odklad do doby, než odejdou ti, kteří se za Židy považovali, rozumí se, že do Palestiny, kde již vznikal židovský stát. Vždyť v logice „otázky“ se národnostně zaměření Židé mohli a museli stát v novém státě příslušníky vlastního (židovského) národa. Československo rozvíjelo svoji image židovské menšiny nakloněného státu a vznik Státu Izrael podporovalo diplomaticky a později i materiálně.²⁷

23 KAPLAN, Karel – BULÍNOVÁ, Marie (eds.): *Československo a Izrael 1945–1956, dokumenty*, Zápis ze schůze vlády dne 2. října 1945, s. 17–22.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž, s. 61 a 62.

26 Tamtéž.

27 Srov. DAGAN, Avigdor: *Československá vláda v exilu a Židé*. In: JANIŠOVÁ, Milena (ed.): *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945. Sborník studií Livie Rothkirchenové, Evy Schmidtové-Hartmannové a Avigdora Dagona s úvodem Milana Šimečky*. Trizonia, Praha 1991; KRATOCHVIL, Michaela: *The Jewish Aspects of the Czechoslovak Government-in Exile Minority Policy during 1939–1948* (Unpublished MA thesis). Hebrew University, Jerusalem 2000, s. 10–17; ČIŽINSKÁ, Markéta: *Nástin reflexe holocaustu československých židů v politickém myšlení obnovy poválečného Československa*, s. 110.

Antisemitismus aktualizovaný: Židé zneužívají své tragédie

Humanitární a další ohledy na utrpení Židů za války od počátku nahlo-
dával názor, že Židé jsou ve skuteč-
nosti protežováni na úkor ostatních,
a lidé s tím nic nezmohou – Židé si
prý uměli své výhody chytře pojistit:
případného kritika by ihned obvinili
z antisemitismu (rasismu). Soustrast
s válečným osudem Židů nerozpusti-
la v lidech tradiční předpojatost vůči
nim jako menšině, které je vrozené
vymáhat si výhody a lepší postavení.
Ostatně předpojatost onu soustrast
namnoze určovala – Židé, byť prý byli
za války za své chování vytrestáni,
v něm měli pokračovat i poté, a nezís-
kali si tak důvěru většiny, že chtějí
být jako ostatní. Prameny hovoří
o chladném až nepřátelském přijetí
přeživších Židů ze strany některých
Čechů (Slováků), neboť jejich návrat
vnímali jako oživení starého pro-
blému – vrátili se lidé, kteří se zase
budou chtít mít lépe než zbytek a ne-
budou váhat zařídit se na úkor ostat-
ních. Židé měli navíc získat trumf,
který by jim vše ulehčil – zákonný
status válečných poškozenců a tím
přednostní přístup, pokud jde o soci-
ální péči a správu národního majetku.

Není divu, že někteří snižovali
či popírali utrpení Židů za války,
případně jej relativizovali („všichni
jsme si vytrpěli své“) anebo ospra-
vedlňovali („Židé si za to mohou
sami“). Panovala nechota uznat
Židy jako skutečné a aktivní oběti
nacismu. Podle tradovaného mýtu
se měli četní Židé k Němcům hlásit
a podporovat je politicky do posled-
ní chvíle, až je tito ze svého středu

Rozhodnutí OSN o vytvoření samostatného židovského státu v části Palestiny oslavili pražští Židé manifestačním projevem svolaným RŽNO 14. prosince 1947 do pražského Obecního domu. Na snímku při projevu předseda RŽNO ing. A. Fischer. Foto: ČTK/Ladislav Kandelar

vydělili rasovými zákony. Padaly
též nářky, že se v exilu, kde Židé
měli možnost bojovat – a kam měli
údajně větší možnost odejít než
Češi –, vyhýbali vojenské službě
a vstupovali do exilového vojska až
poté, co si spočítali, že výcvik skončí
až po válce.²⁸ Nemnohé hlasy z lidu,
které pronikly navzdory ideologické-
mu sítu do tisku, vyzněly jako dobré
rady, aby se Židé již nepokoušeli obo-
hacovat jako před válkou a chovali se
čestně, potažmo ponaučili se z toho,
že být odlišným se nevyplácí.²⁹ S po-
chopením pro takové postoje líčili
odpor veřejnosti vůči navrátilivším
se Židům zvláště autoři situačních

hlášení o „antisemitských náladách“
z řad příslušníků bezpečnostních
orgánů – například liberecký úřad
Národní bezpečnosti doplnil, jaký
způsob Židé k domáhání výsad volili
(*hrubý způsob*) a díky jakému druhu
šmeliny se obohacovali (*převážně
pokoutnímu obchodu s kuřivem*).³⁰
V dalších zprávách uvedený úřad
upřesňuje: *Stále se však vyskytují jed-
notlivci, kteří místo řádné práce dávají
přednost nekalým obchodům. Jsou to
především repatrianti, hlavně židovské-
ho původu*.³¹ Typické bylo nadsazování
počtů přeživších – v Ústí nad Labem
mělo pobývat šest a půl tisíce Židů,
z nichž se čtyři tisíce údajně vyhýbaly

²⁸ Dle původce informace otištěné v novinách se není co divit, že *naše armády vykazují mizivé procento padlých a raněných židů*. KREJČOVÁ, Helena: K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945. In: TOMASZEWSKI, Jerzy – VALENTA, Jaroslav (eds.): *Židé v české a polské občanské společnosti = Żydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1999, s. 65–77, konkrétně s. 73.

²⁹ Typickým příkladem je článek čtenářky vydávající se symbolicky za Vlastu Pokornou, dle níž se Židé vrátili nikoliv v pokoře a s *práním nedati již svým chováním nikdy příčinu k tomu, aby mohli být světem nenáviděni, ale vrátili se ještě nafoukanější, než odcházeli*. Jako důkaz udává, že přeživší Židovky se hned „módí“. „Paní Vlastě Pokorné!“. *Dnešek*, 1946, roč. I, č. 10 (30. 5. 1946), s. 157.

³⁰ ABS, f. E 6, k. 3, inv. j. 7, Úřad NB v Liberci min. vnitřní ve věci Věznice krajského soudu v Liberci – zlé nakládání s židy, 6. 11. 1945.

³¹ Tamtéž, f. Hlavní velitelství SNB 1945–1947 (1948) (A 17), inv. j. 111, Zprávy z pohraničí pro ministerstvo vnitra, 31. 1. 1946, s. 260.

práci: *Specializují se na černý obchod (starý typ černých burs v kavárnách)*. Hlášení obvykle končí závěrem, že nálady veřejnosti vůči Židům nejsou vyvolávány *uměle a záměrně*, ale mohou si za ně Židé sami, neboť se vyhýbají *poctivému výdělku*.³²

Obecný závěr? V praxi stejně omezená pozitivní diskriminace přeživších Židů nebyla vnímána jako správná, ale jako kontraproduktivní – nenaplňovala očekávání, že se Židé mezi většinou konečně rozplynou a tím zmizí jejich provokující odlišnost „věčných potížistů“. Nakolik se s tímto postojem Češi (Slováci) vážně ztotožňovali, však zůstává otevřené.³³

Schéma (sebe)protežování Židů a nemožnosti se tomu vzepřít je každopádně ve své podstatě snahou ideologizovat a tím oprávnit předpojatost vůči Židům, jak si ji veřejnost předávala po dlouhá desetiletí před válkou. Lidé již nemuseli rozlišovat, zda je jejich postoj či konkrétní přístup k Židům předpojatý, anebo správný. Byl správný totiž vždy! Buď dal „Žid“ na dobrou radu a asimiloval se, anebo nikoliv, což byl ale jeho problém. Neboť měl, musel! Co bylo dáno oficiálně, nemohlo být přece špatné. Pokud se tak nedělo, zůstávalo aspoň spravedlivé rozhořčení z vědomí, proč se tak neděje – protože se něco účelově zneužívá (válečné utrpení). Lidé své výhrady přirozeně nepřed-

kládali jako předpojaté proti Židům jako celku, ale jako nespravedlnost vůči většině ze strany nepoučitelných „osob židovského původu“ – ostatně měli vždy znát „židy“, kteří se asimilovali. Ochranný štít proti obvinění z antisemitismu ale prý stejně nefungoval. Židé usilující o vlastní prospěch měli údajně navrch díky intenzivní intervenční činnosti odkazující na jejich válečný osud. Kritici tak dosud mlčeli...

Politicizace židovských záležitostí

... až jim z duše promluvili komunisté. Liberecký bezpečnostní referent napsal v roce 1946 do hlášení „ve věci příznaků vzrůstajícího antisemitismu v českém pohraničí“ následující: *Vzhledem k politickému významu antisemitismu lze mít za to, že reakce použije tohoto prostředku k tomu, zdiskreditovat dnešní režim na západě, kde na tyto otázky je velmi citlivě reagováno*.³⁴ Hlášení dostal do rukou patrně i předseda vlády a KSČ Klement Gottwald. Špičky KSČ měly důvod se nechat informovat o tom, že veřejnost vnímá pozitivní diskriminaci přeživších Židů s výhradami a bojí se ji kritizovat v obavě z očernění. Vlastně to byly důvody dva. Zaprvé se zde nabízel politický kapitál, který zvedli komunisté jako prostí populisté – odpovídalo to politice pasovat se

do role mluvčího lidu, který je svým selským rozumem právem znepokojen věcmi, jejichž kritiku dosud tabuizovaly „intrikující a cizorodé elity“. Zadruhé, četní komunisté si museli být vědomi toho, že existuje hrozba, aby oni sami nebyli vnímáni jako ti, kdo podporu přeživším Židům umožnili. Jinými slovy šlo o to, jak využít latentní antisemitismus mezi lidmi a zařadit, aby se rozhořčení neobrátilo proti nim. Na vině byl totiž nejspíše i „komplex židokomunismu“, fenomén, jehož původ sahá hluboko do minulosti komunistického hnutí a souvisí s nadprůměrným podílem osob židovského původu na formování a existenci hnutí. Komunisté se museli srovnávat s vysokým počtem židovských soudruhů ve straně, respektive stereotypizací své strany jako politického nástroje světového Židovstva, které má infiltraci internacionálního socialismu obecně sledovat pojištění svého exkluzivního postavení ve světě. To neznamena nic menšího, než že si komunisté byli vědomi faktu, že lidé je mohou vnímat právě jako stranu, již Židé umně využívají, aby si efektivně zajistili pro sebe výsady i v nové době. Atraktivita komunistických stran měla představovat pro Židy údajně kýžený výtah k moci. Kdo chtěl, nemohl osoby židovského původu v řadách komunistů přehlédnout.³⁵ Nakolik

32 Informační služba ministerstva informací z ledna 1946 o situaci v severočeském pohraničí. NA, f. MV – Noskův archiv, k. 230, inv. č. 147.

33 Kvalitativnímu a kvantitativnímu zvážení přítomnosti antisemitismu v českých zemích bezprostředně po skončení války a v následujících desetiletích se zatím nevěnuje žádná odborná publikace.

34 NA, f. 100/24, sv. 49, a. j. 872, Hlášení pro MV a ZNV ve věci příznaků vzrůstajícího antisemitismu v českém pohraničí, příklad z Liberce, Varnsdorfu a Rumburku, 14. 12. 1946, zn. A-UU, OZ-U 359, s. 19–20.

35 Kromě Rudolfa Slánského, generálního tajemníka ÚV KSČ, a Otto Šlinga, krajského stranického tajemníka v Brně, zastávali vysoké posty ve straně také šéf Mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřich Geminder či Bedřich Hájek, vedoucí mezinárodního a kádrového oddělení ÚV KSČ. Předsedou Národohospodářské komise ÚV KSČ byl Ludvík Frejka a jeho Osidlovací komise Bedřich Steiner. Někteří komunisté židovského původu měli významné pozice na ministerstvu zahraničních věcí, například Eugen Klinger jako vedoucí tiskového oddělení. Dále zde byli náměstci ministra zahraničních věcí Vavro Hajdů a Arthur London. Na velvyslaneckém postu pracoval bratr Rudolfa Slánského Richard, podobně jako Pavel Kavan. Prvním velvyslancem v Izraeli se stal Eduard Goldstücker. Funkci náměstků ministra zahraničního obchodu vykonávali Evžen Löbl a Rudolf Margolius. Na ministerstvu financí byl činný náměstek Otto Fischl. V osidlovacím úřadu zastával vysokou funkci Ota Heitlinger a jako významný teoretik práva se začal profilovat Viktor Knapp. Důležitou pozici na ministerstvu vnitra (vedoucí odboru zahraniční rozvědky) měl Zdeněk Toman (vlastním jménem Zoltán Goldberger). Jednu z nejvýznamnějších funkcí ve zpravodajské službě zastával na ministerstvu národní obrany Bedřich Reicin. Známým se stal pracovník agitačního a propagandistického oddělení ÚV KSČ Pavel Reiman, německý Žid, o němž jeho tehdejší nadřízený, taktéž židovského původu, vedoucí oddělení Arnošt Kolman hovořil jako o „sudetském Židu“ Polim. Pracovníkem odboru propagandy byl též Felix Oliva.

byl záporný obraz „židokomunismu“ rozšířen, nelze doložit – české země v tomto ohledu každopádně nesnesou srovnání s východoevropskými zeměmi, kde antisemitismus syntetizoval s odporem ke stalinizaci.³⁶

V praxi to znamenalo bojkotovat snahu přeživších Židů o restituci jejich majetku v držení státu, obcí a veřejnosti, a to tak, že komunisté skrytě akcentovali jejich původ, aby vybudili očekávaný odpor vůči restituentům na půdorysu předpojatosti vůči Židům jako takovým. Skutečnost, že mnozí lidé chtěli nebo byli připraveni slyšet, že *Němci židovského původu si nezaslouží zvláštní zacházení, protože dokud byly [tyto osoby] na svobodě, využívaly svého postavení a majetku proti našim národům a naší republice,*

vyčítal mezi prvními i ministr vnitra Nosek a zmínil v projevu k zástupcům národních výborů v Brně v únoru 1946.³⁷ Také další komunističtí funkcionáři se jali ideologizovat a politicky zpracovávat záporné emoce veřejnosti vůči Židům. Památně v tomto ohledu zapůsobil Václav Kopecký v Teplících.³⁸ V roce 1947 přešla KSČ do boje proti restituentům prakticky. Národohospodářská komise strany nabízela místním soudruhům „denunciační službu“, tj. instrukce, jak shromažďovat svědectví o údajné protistátní činnosti restituentů a jejich asociálním chování k pracujícím.³⁹ Komunisté si vyzkoušeli aranzmá údajně spontánní lidové vůle odporu vůči židovským restituentům především 5. března 1947 ve Varnsdorfu.⁴⁰ Je to zároveň

reakce nejvyššího vedení KSČ na stížnost židovských obcí, která dokládá, jak precitlivěle komunisté reagovali byť jen na náznak obvinění z antisemitismu – tajemník židovských obcí Kurt Wehle s odstupem let vzpomínal, že pokud se schůzka s Gottwaldem v reakci na varnsdorfskou aféru odehrála v nevlídném duchu, návštěva Antonína Zápotockého byla přímo rozčilujícím zážitkem. Šéf odborů měl prohlásit na adresu „Židů“ následující: *Vaši lidé nás dělníky vykořisťovali a nyní, zase jednou, je bráníte proti našim dělníkům [...] Nikdy se nepoučíte.* Na konci setkání měl Zápotocký začít i hystericky křičet, že je nehorázné, aby on měl být považován za antisemitu – odvolává se na pověst komunistů jako ideových odpůrců

Řady v kulturní oblasti činných Židů-komunistů rozšiřoval Erich Kolár, tajemník Syndikátů českých spisovatelů, a především Gustav Bareš, vedoucí kulturně-propagačního oddělení ÚV KSČ. Zahraničněpolitickým komentátorem a redaktorem *Rudého práva* byl André Simon a do Prahy se též navrátil legendární reportér Egon Ervín Kisch. Srov. SLAPNICKA, Harry: *Zur Stellung der Juden in der KPČ. Osteuropa*, 1969, roč. 19, č. 5–6, s. 374.

36 Srov. ROŽKOVÁ, Ilona: *Židovští komunisté v poválečném Československu (problémy německé identity)* (rigorózní práce). Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha 2008; STROBACH, Vitek: *Zamyšlení nad „rudou asimilací“ českých Židů* (diplomová práce). Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2007. K tématu obecně viz WISTRICH, Robert S.: *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky*. Harrap, London 1976. Z časopiseckých textů viz MULLER, J. Z.: Komunismus, antisemitismus a Židé. In: *Střední Evropa*, roč. 8, č. 28 (1993), s. 41–56. Viz též GERRITS, André: Antisemitism and Anti-Communism: The myth of judeo-Communism in Eastern Europe. In: *East European Jewish Affairs*, 1995, vol. 25, no. 1, s. 52–72.

37 *Vyřídíme tudíž při jedné a téže příležitosti nejen nepřítel, který přímo poškozoval a ničil náš národ ve spolupráci s Hitlerem, ale vyřídíme hospodářsky i ty, kteří rozvracovali naši národní existenci germanisací a podobnými činy, třebaže nespolupracovali s nacismem. Zejména, paní a pánové, na Brněnsku i z Brna samotného máme mnoho dokladů o tom, jak tam někteří Němci udržovali germanisaci a také ji podporovali. Někteří pak byli také zavřeni, poněvadž byli židovského původu a tedy trpěli částečně pod nacistickým terorem, ale zde musíme všichni zkoumat, jak se tito jednotlivci chovali ještě za doby republiky, jestliže germanisovali, němčili neb podporovali německé školy, jejich majetek náleží státu a musí býti konfiskován.* Noslův projev 20. února 1946 na sjezdu předsedů okresních národních výborů a okresních správních komisí, na němž se jednalo o kompetenci NV v otázce konfiskátů. Publikováno jako: Konfiskace nepřátelského majetku (Podle dekretu č. 108). In: *Nový domov*, sv. 1. Osídlovací úřad a Fond národní obnovy, Praha 1946, s. 5. Dále srov. *Věstník ŽNO v Praze*, roč. VIII, č. 3, č. 3, 20. 3. 1946, s. 18.

38 Kopecký zde měl asi před čtyřmi sty členy KSČ o Židech z Podkarpatské Rusi tvrdit následující: *Tito bradatí Šalamounové, tato židovská svoloč, která se teprve v poslední době připojila k domácímu nebo zahraničnímu odboji, nemá přednostního práva podle dekretu 255 (míněně zákon č. 255/1946 Sb., o osvobozených politických věznicích – pozn. autora) před řádnými Čechy.* Ke kauze projevu viz shrnujícím způsobem: K projevu ministra informací Václava Kopeckého v Teplících-Šanově. *Věstník ŽNO v Praze*, roč. IX, č. 7, 1. 4. 1947, s. 91; PÁVOVÁ, Jana: *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. ÚSTR, Praha 2008, s. 78–79.

39 NA, f. Národohospodářská komise ÚV KSČ (1945–1948) (100/12), a. j. 47, sv. 6, s. 32–34. Stanovisko národohospodářské komise ÚV KSČ v otázce přidělení průmyslových konfiskátů znárodněnému průmyslu, resp. jejich restituci původním majitelům, 10. 12. 1946. Viz též Zpráva národohospodářské komise ÚV KSČ pro předsedu KSČ Klementa Gottwalda ve věci průmyslových podniků, dosud v národní správě, tzv. zbytkových konfiskátů, 14. 1. 1947. Tamtéž. V současné odborné literatuře se objevila dokonce zmínka o národnostní a sociální denunciaci židovských restituentů prováděné cíleně a koordinovaně z vyšších míst KSČ. Srovnej JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan ml.: *„Arizace“ a restituční židovského majetku v českých zemích (1939–2000)*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2003, s. 68.

40 SEDLÁK, Petr: Varnsdorfská stávka 1947 – několik historiografických poznámek. In: *Mandava: vlastivědné čtení z Varnsdorfu a Šluknovského výběžku. Ročenka kruhu přátel muzea Varnsdorf. Kruh přátel muzea Varnsdorf, Varnsdorf 2005*, s. 35–39.

Demonstrace proti navrácení továrny židovskému podnikateli Emilu Beerovi, Varnsdorf, 5. března 1947

Foto: ABS

rasismu.⁴¹ Ideologická umanutost, s níž komunisté obecně tvrdili, že mezi Čechy a komunisty žádný antisemitismus prostě existovat nemůže – na rozdíl od spravedlivého odporu vůči protekci bývalých kapitalistů/Němců židovského původu –, nejspíše přesvědčila a splnila svůj účel. Pokud ovšem umožnila nemalé části veřejnosti (třebas nekomunistické) ventilovat své rozhořčení ze zdánlivého protežování Židů jako oprávněnou kritiku, potažmo odvedla její pozornost od toho, čeho se komunisté báli – že budou s tímto protežováním spojováni. Každopádně i zde se pojistili. Akční výbor ustavený v rámci zastřešující organizace židovských obcí v únoru roku 1948 v režii Židů-komunistů zastoupených v těchto

obcích a instruovaných příslušnou („židovskou“) komisí při ÚV KSČ odstranil stávající vedení složené z umírněných sionistů a hlavních architektů všestranné rehabilitace židovského společenství v českých zemích po roce 1945.⁴²

Antisionismus

Komunisté zdůvodnili revizi přístupu k židovským záležitostem po únoru 1948 jako návrat k původnímu, ideologicky čistému pojetí, k pojetí, které lze s nadsázkou označit jako „konečné rozřešení židovské otázky“. Genocida Židů za války neměla být nadále brána jako záminka k pozitivní diskriminaci přeživších Židů, nýbrž měla být vnímána ideo-

logicky, tj. jako ohavný akt vyčlenění a likvidace části německého a českého národa na základě rasy. Fakt, že nezvítězila „správná optika“ již v květnu 1945, vysvětlovali komunisté v dikci argumentů, proč dosud musela KSČ setrvat v jednotné vládě s nekomunistickými stranami – strana ještě nepřesvědčila většinu národa, že je dost silná na vedoucí úlohu v nasměrování republiky ke kýžené metě socialismu. Tak se měly i židovských záležitostí do února 1948 chytit „reakčně“ (proti-režimně a proti-pokrokově) orientované skupiny, jejichž zájem měl spočívat v jediném: zajistit zvláštní a vstřícný přístup k vlastním příznivcům, aby si zabezpečily sponzoring těch přeživších Židů a ostatních, kteří žádali zpět

41 Wehle měl Zápotockému údajně navrhnout, aby při svém příštím rozhlasovém projevu řekl, že odsuzuje antisemitismus, podporuje plně restituce a potrestá pokutami funkcionáře Ústřední rady odborů (ÚRO), pokud budou shledáni vinnými z protizidovského jednání. WEHLE, Kurt: *The Jews in Bohemia and Moravia 1945-1948*, s. 529, pozn. 34.

42 NA, f. Ministerstvo sociální péče (MSP) 1945-1951, k. 345, inv. č. 761, sign. 4024, Zpráva národní správy Židovské rady starších (únor 1949), s. 13.

do soukromého vlastnictví velký hospodářský majetek. Autoři komunistické legendy přitom do omrzení zdůrazňovali, že návrat k ideologické koncepci rozřešené „židovské otázky“ neznamena v žádném případě nic proti Židům ani popírání jejich utrpení za války (antisemitismus).

Komunistům ovšem zbývalo postavit se k dosavadní podpoře sionistického hnutí usilujícího o založení židovského státu. Zvláště když Stát Izrael v květnu 1948 vznikl. Další podpora znamenala problém. Komunisté sice nadále postupovali vstřícně vůči levicově orientovanému vedení palestinských (izraelských) sionistů, což zdůvodňovali ideologicky v aktualizovaném duchu rozřešené „židovské otázky“, tj. jako podporu národně osvobozenckému boji nacionálně orientovaných Židů.⁴³ Stát Izrael se měl navíc přidat jako rovnocenný partner do tábora lidově demokratických států a přispět k naplnění úsilí o světovou revoluci, zajištění trvalého míru a sociální spravedlnosti. S odvoláním na tento postoj nebránily úřady zájemcům z řad židovského obyvatelstva ve vystěhování do Izraele – v roce 1949 jich bylo dvacet tisíc, byť většina pocházela z (bývalé) Podkarpatské Rusi a ze Slovenska.⁴⁴ Dobře zdokumentována je vojenská pomoc Izraeli.⁴⁵

Stát Izrael se ale nestal satelitem Moskvy. Českoslovenští komunisté potřebovali ve věci zaujmout nový postoj. Zároveň rostl tlak na nejvyšší vedení strany, aby upevnilo svoji moc mj. obětováním určité části straníků. Konečnému rozřešení „židovské otázky“ v Československu nestálo nic v cestě – v teoretické rovině se o to postaral Archivní a studijní ústav ministerstva národní bezpečnosti svým odhalením sionistického spiknutí.⁴⁶ Je to známá historie. Měli za tím stát sionisté ve státních a stranických strukturách, kteří do nich záměrně pronikli s cílem protežovat přeživší Židy a sionisty mezi nimi. Tady už nešlo jen o soukromokapitalistické zájmy! Vše měla být práce spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, tj. samotným generálním tajemníkem KSČ. Systematicky měli spiklenci nálepkovat antisemity i kritiky, pokud (by) na protekci přeživších Židů poukázali.⁴⁷

Závěrem

Nelze definitivně odpovědět na otázku, která se nutně nabízí: Slyšeli Češi (Slováci) na komunistický antisionismus? Pokud bylo záměrem komunistů odvést veřejné mínění od podstaty stranického honu na čarodějnice sázkou na předpojatost vůči Židům

jako věčným spekulantům, alespoň kvalitativní úspěch v tomto ohledu dokládají vzpomínky literárního kritika Václava Černého – obvinění Slánského přijal za své.⁴⁸ Zůstává rozhodující skutečností, že tragédie Židů za druhé světové války deformovala a politizovala postoj k Židům přeživším. S ohledem na tuto tragédii si ani komunisté nemohli dovolit rozpoutat v poválečném (stalinistickém) Československu otevřeně antisemitický hon na všechny osoby židovského původu. Neměli ani důvod jednat jako nacisté, byť někteří komentátoři procesu se Slánským nepochybně o tom, že jeho iniciátoři radikalizovali předpojatost veřejnosti vůči Židům se stejným úmyslem jako právě nacisté – k odvedení negativní pozornosti od původců skutečných společenských problémů, tj. od sebe samotných. Pro nacisty byla ale odlišnost, údajná „židovská mentalita“, Židům přece jenom vrozená, pro antisionisty „jen“ třídně podmíněná (kosmopolitismus). Ohledy na tragédii každopádně zabránily plošnému pronásledování Židů a jejich vysídlení či jiné perzekuci – světu (a sobě) bylo též vhodné čas od času ukázat, že v Československu antisemitismus neexistuje. Židovská menšina redukována na náboženské společenství se měla časem rozplynout, nejlépe vymřít. pd

43 Petrolej rozhoduje. *Rudé právo*, 24. 3. 1948; Nafta cennější než krev. *Práce*, 26. 3. 1948. *Rudé právo* to „řeklo“ i verši: *Je těžký problém Palestiny – je obracena na ruby – strach o ní život lordům stíná – vždyť je tu nafta potrubí – Ó, páni lordi před očima máte Dachau, Terezín a zářný příklad Osvěčtiny, což použití zase plyn? – Proč nelze pustit tam ty lidi – ten zástup sirotků a vdov – vždyť jsou to přece pouze židi – což nemají právo na domov?* *Palestina. Rudé právo*, 18. 2. 1947.

44 Samotná vystěhovalecká akce probíhala na hromadné pasy zvláště v měsících březnu a dubnu 1949 a skončila v květnu a červnu téhož roku. Celkově během jednoho roku počínaje únorem 1948 opustilo Československo asi 20 tisíc osob židovského původu.

45 Viz např. podrobná zpráva pro ministra zahraničí V. Širokého o emigraci čsl. Židů a materiální pomoci, 9. 2. 1952. KAPLAN, Karel – BULÍNOVÁ, Marie (eds.): *Československo a Izrael 1945–1956, dokumenty*, s. 259–266.

46 Definitivně se tak stalo v březnu 1952. *ABS*, f. Mapy zpráv zpracované Studijním ústavem MV (Z), sign. Z-976-1, zpráva Archivního a studijního ústavu MNB, 15. 3. 1952.

47 Řečeno slovy Klementa Gottwalda: *Sionistické organizace a jejich američtí principálové hanebně zneužívají utrpení, které židům přičinil Hitler a ostatní fašisté. Možno přímo říci, že z popela Osvětími a Majdanku chtějí vytloukat kapitál. Normálně se bývalý bankéř, fabrikant, velkostatkář, ba i kulak do komunistické strany těžko dostane, a nikdy ne na vedoucí místo. Ale u lidí židovského původu a sionistického zaměření se u nás na jejich třídní původ tak mnoho nehledělo. Napomáhal tomu vrozený odpor proti antisemitismu a po druhé světové válce pak i úcta k utrpení, jemuž byli židé vystaveni.* Antisionistická argumentace je nejhutněji obsažena v projevech Klementa Gottwalda a Václava Kopeckého, a to na zasedáních ÚV KSČ ve dnech 6. září a 6. prosince 1951 a na celostátní konferenci KSČ ve dnech 16.–18. prosince 1952. KAPLAN, Karel – BULÍNOVÁ, Marie (eds.): *Československo a Izrael 1945–1956, dokumenty*, s. 245 a 246, 248 a 249, 274–277.

48 Srov. ČERNÝ, Václav: *Paměti IV (1945–1972)*. Atlantis, Brno 1992, s. 365–368.